

HUOM! Tämä on alkuperäisen artikkelin rinnakkaistallenne.

Käytä viittauksessa alkuperäistä lähdettä:

Helminen J. (2021). Työelämälähtöisiä koulutuspalveluja jatkuvaan osaamisen kehittämiseen Teoksessa J. Helminen (toim.), *Strategia siivittämässä tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaa – Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja* (s. 198–212). (Diak Työelämä 21). Diakonia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-376-6>

PLEASE NOTE! This is self-archived version of the original article.

Please cite the original version:

Helminen J. (2021). Työelämälähtöisiä koulutuspalveluja jatkuvaan osaamisen kehittämiseen In J. Helminen (Ed.), *Strategia siivittämässä tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaa – Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja* (pp. 198–212). (Diak Työelämä 21). Diakonia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-376-6>

Jari Helminen

TYÖELÄMÄLÄHTÖISIÄ KOULUTUSPALVELUJA JATKUVAAN OSAAMISEN KEHITTÄMISEEN

Sosiaali- ja terveysalalla on tunnistettu tarve jatkuvaan osaamisen kehittämiseen. Artikkelissa kuvataan sosiaali- ja terveysalan osaamisen kehittämistarpeita, joihin voidaan vastata koulutuspalveluilla. Kuvaus perustuu Sote-alan ammattilaisten jatkuvan oppimisen tiekartta -hankkeen kartoituksiin. Lisäksi kerrotaan työelämälähtöisen koulutus suunnittelun mahdollisuuksista ja haasteista.

Jatkuva oppiminen ja ammattikorkeakoulujen koulutusmuodot

Jatkuvan oppimisen mahdollisuuksia on kehitetty Suomessa erityisesti viimeisen kymmenen vuoden ajan (Moitus, Weimer & Välimaa, 2020). Työikäisten suomalaisten osaaminen onkin vahvaa (TEM, 2019, s. 23). Vuonna 2017 noin joka toinen aikuisikäinen (18–64-vuotias) suomalainen osallistui aikuiskoulutuksiin. Aikuiskoulutuksiin osallistuivat eritoten korkeasti koulutetut ja hyvät palkkaiset suomalaiset. (OKM, 2019a, s. 30–37.)

Opetus- ja kulttuuriministeriön käynnistämänä toteutetaan Jatkuvan oppimisen uudistus -hanke (OKM, i.a.), jonka taustalla on joulukuussa 2019 tehty hallitusohjelma Osallistava ja osaava Suomi (Valtioneuvosto, 2019). Jatkuva oppiminen viittää koko elämänkaaren aikaiseen oppimiseen. Hankkeessa tarkastellaan kuitenkin erityisesti työuran aikaista ja työikäisten oppimista. Jokaisen aikuisen tulee kehittää osaamistaan aktiivisesti ja joustavasti työuransa aikana. Kun työelämässä mukana olevat kehittävät jatkuvasti osaamistaan, uudistuu myös työelämä. Vastaavasti työelämän uudistuksissa osallisuus kehittää ammatillista osaamista. (OKM, i.a.)

Korkeakoulujärjestelmää kehitetään Jatkuvan oppimisen uudistus -hankkeessa siten, että erilaiset lähtökohdat omaavat oppijat, kuten tutkinto-opiskelijat, elinikäiset oppijat ja opiskelupaikkaa vailla olevat, voivat opiskella joustavasti Suomen korkeakouluissa. Opiskelijan asuinpaikkakunta tai esimerkiksi korkeakoulujen väliset raja-aidat koulutusten järjestämisessä eivät saa estää opiskelua. (OKM, i.a.)

Ammattikorkeakoulut pyrkivät koulutuspalveluillaan mahdollistamaan jatku-

van oppimisen. Ammattikorkeakouluissa suoritetaan ammattikorkeakoulututkintoja ja ylempiä ammattikorkeakoulututkintoja. Lisäksi ammattikorkeakouluissa on avointa ammattikorkeakouluopetusta, joka rakentuu tutkintoon johtavien opintojen osista. Ammattikorkeakoulut järjestävät erikoistumiskoulutuksia ja ammatillisia lisä- sekä täydennyskoulutuksia. Ammattikorkeakoulut toteuttavat myös erilaisia tilauskoulutuksia, esimerkiksi tilaajana toimivan työyhteisön tarpeiden pohjalta. (L 932/2014, 10–13. §.) Ammattikorkeakoulujen koulutuspalvelutarjonnassa voi olla myös työvoimapolitiittisin perustein järjestettyjä koulutuksia.

Ammattikorkeakoulujen koulutustarjonta on monipuolinen. Kokonaiskuvan muodostaminen koulutustarjonnasta on kuitenkin hankalaa. Esimerkiksi Opinpolku.fi -sivustolta ei löydy tietoja ammattikorkeakoulujen koko koulutustarjonnasta (OPH & OKM, i.a.). Diakonia-ammattikorkeakoulunkin koulutustarjontaan perehtyminen edellyttää kuuteen tai seitsemään www-sivuun perehtymistä diak.fi -sivustolla (Diak, i.a.-a-g.).

Sote-alan ammattilaisen jatkuvan oppimisen tiekartta -hanke

Sote-alan ammattilaisten jatkuvan oppimisen tiekartta eli SOTETIE-hankkeessa (2019–2021) tavoitteena on kehittää sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille joustava, työelämälähtöinen ja jatkuvaa oppimista tukeva toimintamalli, jota kutsutaan sähköiseksi tiekartaksi. Tavoitteena on, että sähköinen tiekartta auttaa ammattilaisia kehittämään tulevaisuusorientoituneesti osaamistaan. (Savonia, i.a.)

Sähköisen tiekartan rakentamiseksi SOTETIE-hankkeessa kartoitettiin sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten osaamisen kehittämistarpeita keväällä 2020. Osaamisen kehittämistarpeita kartoitettiin kaikkiaan viidessä työpajassa. Työpajoja edelsi nettipohjainen ennakkokysely, ja niitä seurasi vastaavalla tavalla toteutettu jatkokysely.

Työpajakutsu lähetettiin sähköpostilla yli tuhannelle sosiaali- ja terveysalan ammattilaiselle. Lisäksi kutsun välittämisessä käytettiin sosiaalisen median eri kanavia. Kahdessa työpajassa oli osallistujia sekä paikan päällä että etäyhteyksin (Helsinki ja Tampere). Kolme työpajaa toteutettiin ainoastaan etäyhteyksin (Kuopio, Oulu ja Pori). Työpajoihin ilmoittautui yhteensä 122 ihmistä, ja niihin osallistui yhteensä 53 sosiaali- ja terveysalan ammattilaista poikkeuksellisessa koronaepidemiatilanteessa. Osallistujia oli enemmän sosiaali- kuin terveysalalta. (Helminen ym., 2020c.)

Työpajojen ennakkokysely lähetettiin kaikille työpajoihin kutsutuille. Ennakkokyselyyn vastasi 229 sosiaali- ja terveysalan ammattilaista helmi- ja maaliskuussa

2020. Vastaajista 127 työskenteli sosiaalialalla, joista 73 terveysalalla ja 29 sosiaali- ja terveysalalla johto- tai kehittämis- ja suunnittelutehtävissä. (Helminen ym., 2020e.)

Myös jatkokysely lähetettiin kaikille työpajoihin kutsutuille. Jatkokyselyyn saatiin 216 vastausta huhtikuun 2020 aikana. Vastaajista 166 työskenteli sosiaalialalla ja 50 terveysalalla. Vastaajista 111 työskenteli asiakas- ja potilastyössä ja 77 johto- ja esimiestehtävissä; kehittämis-, tutkimus- ja suunnittelu- sekä hanke- ja projektitehtävissä työskenteli 28. (Helminen ym., 2020f.)

SOTETIE-hankkeen kyselyissä ja työpajoissa kartoitettiin sosiaali- ja terveysalalla havaittuja osaamisen kehittämistarpeita. Tarkastelukulmina olivat ammatilliset lisä- ja täydennyskoulutukset sekä erikoistumiskoulutukset. Tässä artikkelissa kerrotaan SOTETIE-hankkeen kartoitusten tuloksista.

Lisäkoulutukset sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisen kehittämisessä

SOTETIE-hankkeen ennakkokyselyssä oli avoin kysymys, mitä osaamisvajaita sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset olivat alallaan havainneet. Lisäksi heillä oli mahdollisuus tehdä koulutusehdotuksia. (Helminen ym., 2020e.) Työpajoissa osallistujia pyydettiin kuvaamaan, mitä osaamisen kehittämistarpeita on ammattikorkeakoulututkinnon tai ammattikorkeakouluja edeltäneen opistoasteen tutkinnon suorittaneilla sosiaali- ja terveysalan ammattilaisilla. (Helminen ym., 2020a; 2020c.)

Sosiaali- ja terveysalalla on sekä alojen yhteisiä että alakohtaisesti eriytyneitä osaamisen kehittämistarpeita (Helminen ym., 2020e). Optimoitu sote-ammattilaisen koulutus- ja osaamisuudistus -julkaisussa nimitään kolme sosiaali- ja terveysalan yhteistä osaamisaluetta, jotka ovat asiakastyöosaaminen, palveluiden ja työn kehittämisosaaminen sekä työntekijyyden ja yhteistoiminnan muutososaaminen (Kangasniemi ym., 2018, s. 69–74; ks. OKM, 2019b). SOTETIE-hankkeen ennakkokyselyssä ja työpajoissa esitetyistä näkemyksistä jäsennettiin 33 osaamisaluetta, jotka linkittyivät Kangasniemen ja kumppanien nimeämiin sosiaali- ja terveysalan yhteisiin osaamisalueisiin. SOTETIE-hankkeen jatkokyselyssä sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset arvioivat, mitkä koulutusmuodot soveltuvat alojen yhteisen osaamisen kehittämiseen. (Helminen ym., 2020d; 2020f-h.)

Sosiaali- ja terveysalalla työskentelevien mielestä alojen yhteisen osaamisen kehittämistä ja yhteistä kouluttautumista palvelevat erityisesti lisäkoulutukset (½–2 päivää, noin 4–16 tuntia) ja lyhytkestoiset täydennyskoulutukset. Yhteiset koulutukset mahdollistavat yhteisen työsanaston ja ymmärryksen rakentamisen sosiaali- ja terveysalan ammatillisista kysymyksistä. (Helminen ym., 2020a; 2020g.)

TAULUKKO 1. Lisäkoulutuksiin soveltuvia sosiaali- ja terveysalan osaamisalueita

Kaikki vastaajat (N 216)	Sosiaaliala (n 166)	Terveysala (n 50)
1. Ammattietiikka 2. Tiimityö 3. Työelämä- ja alaistaidot 4. Palvelujärjestelmä 5. Opiskelijan ohjaus 6. Työhyvinvointi 7. Motivoiva haastattelu 8. Lainsäädäntö 9. Asiakkaan / potilaan kohtaaminen 10. Asiakas- ja potilasturvallisuus	1. Opiskelijan ohjaus 2. Ammattietiikka 3. Tiimityö 4. Työelämä ja -alaistaidot 5. Palvelujärjestelmä 6. Asiakas- ja potilasturvallisuus 7. 7. Asiakkaan / potilaan kohtaaminen 8. Työhyvinvointi 9. Motivoiva haastattelu 10. Lainsäädäntö	1. Ammattietiikka 2. Palvelujärjestelmä 3. Motivoiva haastattelu 4. Lainsäädäntö 5. Asiakkaan / potilaan osallisuuden edistäminen 6. Tiimityö 7. Työhyvinvointi 8. Sosiaaliturva 9. Verkostotyö 10. Vuorovaikutus asiakkaan / potilaan kanssa

Taulukossa yksi, kuten myös taulukoissa 2–6, osaamisalueet ovat vastausmäärään perustuvassa järjestyksessä. Ensimmäisenä on vastausmäärän perusteella koulutusmuotoon parhaiten soveltuva osaamisalue. Taulukoissa (1–3) on lihavoinnilla sekä sosiaali- että terveysalan ammattilaisten vastauksissa kärkikymmenikköön sijoittuneet osaamisalueet.

Kymmenen parhaiten lisäkoulutuksiin soveltuva sosiaali- ja terveysalan yhteistä osaamisaluetta ilmenevät taulukosta yksi. Yli puolet (111) kyselyyn vastanneista sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista arvioi lisäkoulutuksen soveltuvan ammattietiikan kehittämiseen. Lisäksi lainsäädäntöön ja palvelujärjestelmään, tiimityöhön ja työhyvinvointiin sekä asiakastyössä käytettävään motivoivaan haastatteluun (Duodecim, 2020) liittyvät osaamisalueet soveltuvat lisäkoulutuksiin sekä sosiaali- että terveysalan ammattilaisten mielestä. (Taulukko 1.)

Täydennyskoulutukset sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisen kehittämisessä

Lisäkoulutusten lisäksi lyhytkestoiset täydennyskoulutukset (1–5 op, 27–135 tuntia) palvelevat sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisen kehittämistä (Helminen ym., 2020g). Taulukossa kaksi on kymmenen lyhytkestoisiin täydennyskoulutuksiin parhaiten soveltuva sosiaali- ja terveysalan yhteistä osaamisaluetta.

TAULUKKO 2. Lyhytkestoisiin täydennyskoulutuksiin soveltuvia sosiaali- ja terveysalan osaamisalueita

Kaikki vastaajat (N 216)	Sosiaaliala (n 166)	Terveysala (n 50)
1. Asiakkaan / potilaan osallisuuden edistäminen	1. Asiakas- ja palvelusuunnitelma	1. Asiakas- /potilastyön dokumentointi / raportointi
2. Asiakas- ja palvelusuunnitelma	2. Palvelutarpeiden arviointi	2. Työelämä ja -alaistaidot
3. Asiakas- /potilastyön dokumentointi / raportointi	3. Asiakkaan / potilaan osallisuuden edistäminen	3. Tiimityö
4. Palvelutarpeiden arviointi	4. Vaikuttavuuden arviointi	4. Työhyvinvointi
5. Verkostotyö	5. Motivoiva haastattelu	5. Asiakslähtöisyys
6. Motivoiva haastattelu	6. Asiakas- ja palveluohjaus	6. Verkostotyö
7. Asiakas- ja palveluneuvonta	7. Asiakas- ja palveluneuvonta	7. Opiskelija ohjaus
8. Työhyvinvointi	8. Asiakastyöprosessi	8. Laatutyö ja sen arviointi
9. Asiakastyöprosessi	9. Vuorovaikutus asiakkaan / potilaan kanssa	9. Asiakas- ja palvelusuunnitelma
10. Monialainen ja -ammattillinen työ	10. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi	10. Monialainen ja -ammattillinen työ

Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista 109 eli hieman yli puolet jatkokyselyn vastaajista arvioi, että asiakkaan ja potilaan osallisuuden edistäminen soveltuu lyhytkestoisen täydennyskoulutuksen osaamisalueeksi. Tämän näkemyksen esittäneistä 82 työskenteli sosiaalialalla. Sekä sosiaali- että terveysalan ammattilaisten mukaan asiakas- ja palvelusuunnitelma soveltuu lyhytkestoiseen täydennyskoulutukseen. (Taulukko 2.)

Myös pitkäkestoisia täydennyskoulutuksia (15–30 op, 405–810 tuntia) voidaan käyttää sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisen kehittämässä. Niihin soveltuvat laajat osaamisalueet, kuten monia palveluja tarvitsevat asiakkaat, palvelutarpeiden arviointi, hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi sekä toiminta- ja työkyvyn arviointi. Vastaavasti vaikuttavuuden arviointi, laatutyö ja sen arviointi sekä tutkimus- ja kehittämistyö soveltuvat pitkäkestoisten täydennyskoulutusten osaamisalueiksi. Jatkokyselyyn osallistuneista sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista 82 eli hiukan vähemmän kuin 40 prosenttia arvioi vaikuttavuuden arvioinnin soveltuvan pitkäkestoiseen täydennyskoulutukseen. (Taulukko 3.)

TAULUKKO 3. Pitkäkestoisiin täydennyskoulutuksiin soveltuvia sosiaali- ja terveysalan osaamisalue

Kaikki vastaajat (N 216)	Sosiaaliala (n 166)	Terveysala (n 50)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Vaikuttavuuden arviointi 2. Kehittämis- ja tutkimustyö 3. Toiminta- ja työkyvyn arviointi 4. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi 5. Laatutyö ja sen arviointi 6. Monia palveluja tarvitsevat asiakkaat / potilaat 7. Palvelutarpeen arviointi 8. Monialainen ja -ammattillinen työ 9. Digitaaliset palvelut ja sähköinen asiointi 10. Näyttöön perustuva toiminta 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vaikuttavuuden arviointi 2. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi 3. Kehittämis- ja tutkimustyö 4. Toiminta- ja työkyvyn arviointi 5. Monialainen ja -ammattillinen työ 6. Palvelutarpeiden arviointi 7. Monia palveluja tarvitsevat asiakkaat / potilaat 8. Laatutyö ja sen arviointi 9. Palvelujärjestelmä 10. Lainsäädäntö 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vaikuttavuuden arviointi 2. Laatutyö ja sen arviointi 3. Kehittämis- ja tutkimustyö 4. Näyttöön perustuva toiminta 5. Toiminta- ja työkyvyn arviointi 6. Monia palveluja tarvitsevat asiakkaat / potilaat 7. Palvelutarpeen arviointi 8. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi 9. Asiakas- ja palveluohjaus 10. Digitaaliset palvelut ja sähköinen arviointi

Taulukossa neljä on lisäkoulutusten ja täydennyskoulutusten rinnalla erikoistumiskoulutukset, joiden vähimmäislaajuus on 30 opintopistettä (810 tuntia) (A 1438/2014, 3. §). Taulukko osoittaa, että sosiaali- ja terveysalan ammattilaisista motivoiva haastattelu ja työhyvinvointi soveltuivat lisäkoulutusten ja lyhytkestoisten täydennyskoulutusten osaamisalueiksi. Asiakkaan palvelutarpeiden arvioinnin osaamista voidaan kehittää lyhyt- ja pitkäkestoisten täydennyskoulutusten keinoin. Monialainen ja -ammattillinen työ soveltuu osaamisalueena niin lyhyt- ja pitkäkestoisiin täydennyskoulutuksiin kuin erikoistumiskoulutuksiin. Pitkäkestoisiin täydennyskoulutuksiin ja erikoistumiskoulutuksiin soveltuvat pääosin samat osaamisalueet. (Taulukko 4.)

TAULUKKO 4. Sosiaali- ja terveysalan osaamisalueiden soveltuvuus eri koulutusmuotoihin

Lisäkoulutukset (N 216)	Lyhytkestoiset täydennyskoulutukset (N 216)	Pitkäkestoiset täydennyskoulutukset (N 216)	Erikoistumiskoulutukset (N 216)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ammattietiikka 2. Tiimityö 3. Työelämä- ja alaistaidot 4. Palvelujärjestelmä 5. Opiskelijan ohjaus 6. <i>Työhyvinvointi</i> 7. <i>Motivoiva haastattelu</i> 8. Lainsäädäntö 9. Asiakkaan / potilaan kohtaaminen 10. Asiakas- ja potilas-turvallisuus 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Asiakkaan / potilaan osallisuuden edistäminen 2. Asiakas- ja palvelusuunnitelma 3. Asiakas- / potilastyön dokumentointi / raportointi 4. <i>Palvelutarpeiden arviointi</i> 5. Verkostotyö 6. <i>Motivoiva haastattelu</i> 7. Asiakas- ja palveluneuvonta 8. <i>Työhyvinvointi</i> 9. Asiakastyö-prosessi 10. <i>Monialainen ja -ammattillinen työ</i> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vaikuttavuuden arviointi 2. Kehittämisen ja tutkimustyö 3. Toiminta- ja työkyvyn arviointi 4. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi 5. Laatu- ja sen arviointi 6. Monia palveluja tarvitsevat asiakkaat / potilaat 7. <i>Palvelutarpeen arviointi</i> 8. <i>Monialainen ja -ammattillinen työ</i> 9. Digitaaliset palvelut ja sähköinen asiointi 10. Näyttöön perustuva toiminta 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kehittämisen ja tutkimustyö 2. Toiminta- ja työkyvyn arviointi 3. Hyvinvoinnin ja terveyden kokonaisvaltainen arviointi 4. Vaikuttavuuden arviointi 5. Digitaaliset palvelut ja sähköinen asiointi 6. <i>Monialainen ja -ammattillinen työ</i> 7. Laatu- ja sen arviointi 8. Moni palveluja tarvitsevat asiakkaat / potilaat 9. Asiakas- ja palveluohjaus 10. Robotiikka

Sosiaali- ja terveysalalla havaittuun osaamisen kehittämistarpeeseen laajuudeltaan ja muodoltaan parhaiten soveltuvan koulutuksen määrittely on vaikeaa, mikä ilmenee taulukosta neljä. Saman sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisalueen kehittämistä voivat palvella lisäkoulutukset, lyhyt- ja pitkäkestoiset täydennyskoulutukset ja erikoistumiskoulutukset. Tarvitaan erilaisia koulutuspalveluja erilaisiin osaamisen kehittämistarpeisiin, jotta jatkuva oppiminen ja osaamisen kehittämisen mahdollistuvat.

Lisä- ja täydennyskoulutukset alakohtaisen osaamisen kehittämisessä

Ammattialojen yhteisen osaamisen lisäksi sosiaali- ja terveysalalla on alakohtaisesti eriytyviä substanssiosaamisen kehittämistarpeita. Substanssiosaamisella voidaan viitata rajatun asiantuntijuusalueen tiedon ja työmenetelmien hallintaan sekä asiakkaan hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen käytäntöihin, laadukkaaseen hoitoon ja palveluun sekä päätöksentekoon asiantuntijuusalueella (Kangasniemi ym., 2018, s. 16; ks. myös OKM, 2019b).

SOTETIE-hankkeen ennakkokyselyssä ja työpajoissa sosiaalialan ammattilaisten esittämistä näkemyksistä jäsennettiin 29 sosiaalialan osaamisaluetta ja terveysalan ammattilaisten näkemyksistä 25 terveysalan osaamisaluetta. Jatkokyselyssä sosiaalialan ja terveysalan ammattilaiset arvoivat edustamansa ammattialan osaamisalueiden soveltuvuutta eri koulutusmuotoihin. (Helminen ym., 2020d; 2020h.)

Taulukossa viisi on sosiaalialalla työskennelleistä kymmenen eri koulutusmuotoihin parhaiten soveltuvaa ammattialan osaamisaluetta. Taulukossa on lihavoitui-
na vain yhden koulutusmuodon kärkikymmenikköön sijoittuneet osaamisalueet. Esimerkiksi maahanmuuttaja- ja monikulttuurisen työn osaamisen kehittämiseen voidaan vastata lisäkoulutuksilla. Kuntoutuksen ja sosiaalisen kuntoutuksen sekä asumis- ja taloussosiaalityön sekä työllisyyden edistämisen edellyttämän osaamisen kehittämiseen soveltuvat lyhytkestoiset täydennyskoulutukset. Perhetyön osaamisen kehittämiseen tarvitaan pitkäkestoisia täydennyskoulutuksia; lastensuojelutyön ja vanhussosiaalityön osaamisen kehittämiseen puolestaan erikoistumiskoulutuksia. (Taulukko 5.) Muun muassa lastensuojelutyöstä ja mielen-terveys- ja päihdetyöstä ammattikorkeakoulut järjestävät erikoistumiskoulutuksia (OPH, i.a.). Erikoistumiskoulutusta ei voida järjestää teemasta, jolla on markkinaehtoista koulutustarjontaa (L 932/2014, 11a. §), kuten johtaminen ja esimiestyö.

TAULUKKO 5. Sosiaalialan substanssiosaamisalueiden soveltuvuus eri koulutusmuotoihin

Lisäkoulutukset (n 166)	Lyhytkestoiset täydennyskoulutukset (n 166)	Pitkäkestoiset täydennyskoulutukset (n 166)	Erikoistumis-koulutukset (n 166)
1. Seksuaalisuus 2. Parisuhdetyö 3. Lääkehoito sosiaalialalla 4. Monikulttuurinen työ 5. Sosiaalialan asiakastyön menetelmät 6. Lähisuhde- ja perheväkivaltatyö 7. Muistihäiriöt ja -sairaudet 8. Autismin kirjo 9. Vanhemmuuden tukeminen 10. Maahanmuuttajatyo	1. Sosiaalialan asiakastyön menetelmät 2. Vanhemmuuden tukeminen 3. Neuropsykologiset ja -psykiatriset häiriöt ja oireet 4. Autismin kirjo 5. Sosiaalinen kuntoutus 6. Seksuaalisuus 7. Parisuhdetyö 8. Kuntoutus 9. Asumis-sosiaalityö 10. Taloussosiaalityö ja työllisyyden edistäminen	1. Mielenterveystyö 2. Päihde- ja huume-työ 3. Kriisi- ja traumatyö 4. Vanhemmuuden tukeminen 5. Perhetyö 6. Lähisuhde- ja perheväkivaltatyö 7. Johtaminen ja esimiestyö 8. Vammaistyö 9. Neuropsykologiset ja -psykiatriset häiriöt ja oireet 10. Terapeuttiset menetelmät	1. Johtaminen ja esimiestyö 2. Lastensuojelutyö 3. Kriisi- ja traumatyö 4. Terapeuttiset menetelmät 5. Päihde- ja huume-työ 6. Mielenterveystyö 7. Neuropsykologiset ja psykiatriset häiriöt ja oireet 8. Vammaistyö 9. Vanhussosiaalityö 10. Lähisuhde- ja perheväkivaltatyö

Taulukossa kuusi on terveysalalla työskennelleistä kymmenen eri koulutusmuotoihin parhaiten soveltuvaa ammattialan osaamisaluetta. Terveysalalla tarvitaan laajoja koulutuksia muun muassa hoitotyön eri osa-alueiden osaamisen kehittämiseen. Terveysalan ammattilaisten SOTETIE-hankkeen tiedonhankintaprosessissa esittämään Sairaanhoidajan rajattu lääkkeenmääräämisoikeus -koulutukseen ammattikorkeakouluissa on 45 opintopisteen laajuinen täydennyskoulutus (A 1089/2010, A 992/2019). Kyseessä ei siis ole erikoistumiskoulutus. (Taulukko 6.)

TAULUKKO 6. Terveysalan substanssiosaamisalueiden soveltuvuus eri koulutusmuotoihin

Lisäkoulutukset (n 50)	Lyhytkestoiset täydennyskoulutukset (n 50)	Pitkäkestoiset täydennyskoulutukset (n 50)	Erikoistumis-koulutukset (n 50)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Potilasohjaus 2. Monikulttuurinen hoitotyö 3. Kivunhoito 4. Uniapnea-potilaan hoitotyö 5. Diabetes-potilaan hoito 6. Mielensterveys-hoitotyö 7. Lääkehoito ja rokotukset 8. Lasten ja nuorten hoitotyö 9. Päihdehoitotyö 10. Sydänpotilaan hoitotyö 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lääkehoito ja rokotukset 2. Uniapnea-potilaan hoitotyö 3. Monikulttuurinen hoitotyö 4. Potilasohjaus 5. Kivunhoito 6. Diabetespotilaan hoitotyö 7. Sydänpotilaan hoitotyö 8. Seksuaali-terveys ja naisen hoitotyö 9. IBD (krooninen tulehduksellinen suolistosairaus) -potilaan hoitotyö 10. Hoitotyö kotisairaalassa 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Päihdehoitotyö 2. Neuro-psykiatrinen hoitotyö 3. Seksuaaliterveys ja naisen hoitotyö 4. Lasten ja nuorten mielen-terveystyö ja neuropsykiatrinen hoitotyö 5. Monikulttuurinen hoitotyö 6. Hoitotyö kotisairaalassa 7. Äitiyshoitotyö 8. Sydänpotilaan hoitotyö 9. Mielensterveys-hoitotyö 10. Perioperatiivinen hoitotyö 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hoitotyön johtaminen ja esimiestyö 2. Sairaanhoidajan rajattu lääkkeen-määrääminen 3. Lasten ja nuorten mielensterveystyö ja neuropsykiatrinen hoitotyö 4. Akuutti- ja teho-hoitotyö (aikuiset ja lapset) 5. Vastasyntyneiden tehohoitotyö 6. Mielensterveys-hoitotyö 7. Päihdehoitotyö 8. Lasten ja nuorten hoitotyö 9. Seksuaaliterapia 10. Perioperatiivinen hoitotyö

Sosiaali- ja terveysalan eriytyviä osaamisalueita kuvaavissa taulukoissa viisi ja kuusi on lihavoituina osaamisalueet, jotka mainitaan vain yhden koulutusmuodon yhteydessä. Taulukoissa on enemmän osaamisalueita, joiden arvioitiin soveltuvan vähintään kahteen eri koulutusmuotoon, mikä viittaa tarpeeseen rakentaa koulutusmuotojen välisiä osaamisen kehittämisjatkumia. (Taulukot 5 ja 6.)

Erikoistumiskoulutukset

Ammattikorkeakoulut ovat voineet järjestää erikoistumiskoulutuksia vuodesta 2015 alkaen (L 932/2014). Erikoistumiskoulutukset on tarkoitettu henkilöille, jotka ovat suorittaneet korkeakoulututkinnon tai ammattikorkeakouluja edeltäneen opistoasteen tutkinnon. Erikoistumiskoulutusten tulee edistää osallistujien ammatillista kehittymistä ja asiantuntijuuden vahvistumista. (L 932/2014, 11a. §.) Sosiaali- ja terveysalan osaamisen kehittämiseen ammattikorkeakoulut ovat suunnitelleet kuusitoista erikoistumiskoulutusta (OPH, i.a.; OPH & OKM i.a.). (Taulukko 7.)

TAULUKKO 7. Ammattikorkeakoulujen sosiaali- ja terveysalan erikoistumiskoulutukset

Erikoistumiskoulutus	Laajuus (opintopisteet)	Ensimmäinen toteutusvuosi	Osallistuneet 2016-2019
Aivoterveys	30	2020	-
Asiakas- ja palveluohjaus	30	2020	-
Etäratkaisut kuntoutumisen tukena	30	2018	69
Haavahoidon asiantuntija	30	2016	694
Hygieniahoitaja	30	2016	26
Lastensuojelutyö	30	2017	211
Mielenterveys- ja päihdetyö	30	2018	224
Monialainen osaaminen sosiaali- ja terveysalan digitalisaation kehittämisessä	30	-	-
Moniammatillinen kotikuntoutus	30	2017	64
Monikulttuurisuuden asiantuntija	40	2018	10
Monikulttuurisen varhaiskasvatuksen asiantuntija	30	-	-
Palliativisen hoidon asiantuntija	30	2020	-
Sairaanhoidajan vastaanottoiminta	30	2018	133
Sosiaali- ja terveysalan palveluiden kehittäjä	30	2017	150
Sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa	30	2018	29
Syöpäpotilaan moniammatillinen hoitoketju	30	2017	135
Yhteensä	1745		

SOTETIE-hankkeen ennakkokyselyssä sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset arvioivat ammattikorkeakoulujen erikoistumiskoulutusten merkitystä osaamisen kehittämisessä (Helminen ym., 2020b; 2020e). Taulukossa kahdeksan on kymmenen osaamisen kehittämisen näkökulmasta merkittävintä erikoistumiskoulutusta. Kärkikaksikon muodostavat Mielenterveys- ja päihdetyön ja Asiakas- ja palveluohjauksen 30 opintopisteen laajuiset erikoistumiskoulutukset. Nämä kaksi erikoistumiskoulutusta antavat mahdollisuuksia niin sosiaali- ja terveysalalla kuin niiden eri työsektoreilla tarvittavan osaamisen kehittämiseen. (Taulukko 8.)

TAULUKKO 8. Erikoistumiskoulutusten merkitys sosiaali- ja terveysalan osaamisen kehittämisessä

Kaikki vastaajat (N 229)	Sosiaaliala (n 127)	Terveysala (n 73)	Muu ala (mm-SOTE-hallinto) (n 29)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Mielenterveys- ja päihdetyö 2. Asiakas- ja palveluohjaus 3. Lastensuojelutyö 4. Sosiaali- ja terveysalan palveluiden kehittäjä 5. Moniammatillinen kotikuntoutus 6. Etäratkaisut kuntoutumisen tukena 7. Monikulttuurisuuden asiantuntija 8. Palliatiivisen hoidon asiantuntija 9. Aivoterveys 10. Sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mielenterveys- ja päihdetyö 2. Asiakas- ja palveluohjaus 3. Lastensuojelutyö 4. Sosiaali- ja terveysalan palveluiden kehittäjä 5. Monikulttuurisuuden asiantuntija 6. Moniammatillinen kotikuntoutus 7. Etäratkaisut kuntoutumisen tukena 8. Monikulttuurisen varhaiskasvatuksen asiantuntija 9. Sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa 10. Aivoterveys 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mielenterveys- ja päihdetyö 2. Asiakas- ja palveluohjaus 3. Palliatiivisen hoidon asiantuntija 4. Syöpäpotilaan moniammatillinen hoitoketju 5. Moniammatillinen kotikuntoutus 6. Haavahoidon asiantuntija 7. Sairaanhoidajan vastaanotto-toiminta 8. Hygieniahoitaja 9. Lastensuojelutyö 10. Sosiaali- ja terveysalan palveluiden kehittäjä 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Asiakas- ja palveluohjaus 2. Mielenterveys- ja päihdetyö 3. Lastensuojelutyö 4. Moniammatillinen kotikuntoutus 5. Etäratkaisut kuntoutumisen tukena 6. Sosiaali- ja terveysalan palveluiden kehittäjä 7. Palliatiivisen hoidon asiantuntija 8. Sairaanhoidajan vastaanotto-toiminta 9. Sosioemotionaalisten taitojen tukeminen varhaiskasvatuksessa 10. Hygieniahoitaja

SOTETIE-hankkeen ennakkokyselyssä ja työpajoissa sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset tekivät aloitteita uusista erikoistumiskoulutuksista (Helminen ym., 2020a; 2020e-f). Esimerkiksi kriisi- ja traumatyö on osaamisalue, jolle kaikista jatkokyselyyn osallistuneista 109 eli noin 50 prosenttia esitti erikoistumiskoulutuksen rakentamista.

TAULUKKO 9. Ehdotettujen erikoistumiskoulutusten merkitys sosiaali- ja terveysalan osaamisen kehittämisessä

Kaikki vastaajat (N 216)	Sosiaaliala (n 166)	Terveysala (n 50)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Kriisi- ja traumatyö 2. Perhetyö / perhehoitotyö 3. Gerontologinen työ 4. Vammais- ja kehitysvammatyö 5. Sosiaalinen kuntoutus 6. Lastensuojelun laitostyö 7. Tulevaisuuden SOTE-keskus toiminta 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kriisi- ja traumatyö 2. Perhetyö / perhehoitotyö 3. Sosiaalinen kuntoutus 4. Lastensuojelun laitostyö 5. Vammais- ja kehitysvammatyö 6. Gerontologinen työ 7. Tulevaisuuden SOTE-keskus toiminta 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gerontologinen työ 2. Vammais- ja kehitysvammatyö 3. Kriisi- ja traumatyö 4. Perhetyö / perhehoitotyö 5. Lastensuojelun laitostyö 6. Sosiaalinen kuntoutus 7. Tulevaisuuden SOTE-keskustoiminta

Korkeakoulujen erikoistumiskoulutuksista tehdyn arvioinnin mukaan erikoistumiskoulutusten vahvuuksia ovat työelämälähtöisyys ja tutkimusperusteisuus (Rauhala & Urponen, 2019). Erikoistumiskoulutusten ja pitkäkestoisten täydennyskoulutusten suhdetta tulee vielä selkiyttää esimerkiksi tutkimus- ja kehittämistyön osaamisen mutta myös ammattialakohtaisesti eriytyvien laajojen osaamisalueiden näkökulmista. (Taulukot 4, 5, 6, 8 ja 9.)

Tarve jatkuvaan osaamisen kehittämiseen sosiaali- ja terveysalalla

Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten on helppo nimetä ammattialtaan osaamisen kehittämistarpeita, mutta niiden soveltuvuuden arviointi lisäkoulutuksiin, täydennyskoulutuksiin ja erikoistumiskoulutuksiin on hankalaa. Osaamisen kehittämistarpeiden kartoittamisessa käytetään tyypillisesti kyselyjä, haastatteluja ja esimerkiksi työpajoja. SOTETIE-hankkeessa kartoitettiin osaamisen kehittämistarpeita kyselyillä ja työpajoissa. Hankkeessa saatiin kerättyä monipuolisesti tietoja osaamisen kehittämistarpeista. Ammattikorkeakoulujen ja sosiaali- ja terveysalan edustajien tulee analysoida tietoja yhdessä, jotta osaamisen kehittämistarpeisiin löydetään oikea koulutusmuoto.

Sosiaali- ja terveysalan organisaatiot haluavat mahdollistaa jatkuvan oppimisen. Jatkuvan oppimisen mahdollistaminen edellyttää monipuolista koulutuspalvelujen tarjontaa, jota ammattikorkeakoulujen ja sosiaali- ja terveysalan edustajat suunnittelevat, toteuttavat, arvioivat ja kehittävät yhdessä. Diak haluaa kehittää työelämäkumppaniensa kanssa joustavia ja monimuotoisia opiskelumahdollisuuksia (Diak, 2020).

LÄHTEET

- A 992/2019. Sosiaali- ja terveysministeriön asetus lääkkeen määräämisestä annetun sosiaali- ja terveysministeriön asetuksen muuttamisesta. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190992>
- A 1438/2014. Valtioneuvoston asetus ammattikorkeakouluista annetun valtioneuvoston asetuksen muuttamisesta. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141438#Pidp447193104>
- A 1089/2010. Valtioneuvoston asetus lääkkeen määräämisen edellyttämästä koulutuksesta. <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2010/20101089>
- Diak, Diakoni-ammattikorkeakoulu. (2020). *Strategia*. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Saatavilla 6.11.2020 <https://www.diak.fi/diak/organisaatio/strategia/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-a). *AMK-tutkinnot*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/hakeminen/koulutukset/amk/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-b). *Avoin AMK*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/avoin-amk/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-c). *Erikoistumiskoulutukset*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/tyoelamapalvelut/koulutuspalvelut/erikoistumiskoulutukset/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-d). *Räätälöidyt koulutukset työpaikoille*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/tyoelamapalvelut/koulutuspalvelut/raataloidyt-koulutukset/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-e). *Tulevat tapahtumat*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/kalenteri/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-f). *Täydennyskoulutukset*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/tyoelamapalvelut/koulutuspalvelut/taydennyskoulutukset/>
- Diak, Diakonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.-g). *YAMK-tutkinnot*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.diak.fi/hakeminen/koulutukset/yamk/>
- Duodecim, Suomalainen lääkäriseura Duodecim. (27.8.2020). *Käypä hoito. Motivoiva haastattelu*. Saatavilla 9.11.2020 <https://www.kaypahoito.fi/nix02109>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020a). *Erikoistumis- ja täydennyskoulutuksia sosiaali- ja terveysalan osaamisen kehittämistarpeisiin*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/04/02/erikoistumis-ja-taydennyskoulutuksia-sosiaali-ja-terveysalan-osaamisen-kehittamistarpeisiin/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020b). *Erikoistumiskoulutusten reunaehdot*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/04/02/erikoistumiskoulutusten-reunaehdot/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020c). *Kokemuksia työpajan järjestämisestä ja merkityksestä tiedon tuottamisessa*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/04/21/kokemuksia-tyopajan-jarjestamisesta-ja-merkityksesta-tiedon-tuottamisessa/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020d). *Sosiaalialan osaamisen kehittäminen lisä-, täydennys- ja erikoistumiskoulutuksilla*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/05/26/sosiaalialan-osaamisen-kehittaminen-lisa-taydennys-ja-erikoistumiskoulutuksilla/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020e). *Sosiaali- ja terveysalalla havaittuja osaamisen ja erikoistumisen kehittämistarpeita*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/03/27/sosiaali-ja-terveysalalla-havaittuja-osaamisen-ja-erikoistumisen-kehittamistarpeita/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020f). *Sosiaali- ja terveysalan ehdotuksia erikoistumiskoulutuksiksi*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/05/26/sosiaali-ja-terveysalan-ehdotuksia-erikoistumiskoulutuksiksi/>
- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020g). *Sosiaali- ja terveysalan yhteisen osaamisen kehittäminen lisä-, täydennys- ja erikoistumiskoulutuksilla*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/06/16/sosiaali-ja-terveysalan-yhteisen-osaamisen-kehittaminen-lisa-taydennys-ja-erikoistumiskoulutuksilla/>

- Helminen, J., Markkanen, U. & Säilä, T. (2020h). *Terveysalan osaamisen kehittäminen lisä-, täydennys- ja erikoistumiskoulutuksen keinoin*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/2020/06/16/terveysalan-osaamisen-kehittaminen-lisa-taydennys-ja-erikoistumiskoulutusten-keinoin/>
- Kangasniemi, M., Hipp, K., Häggman-Laitila, A., Kallio, H., Karki S., Kinnunen, P., Pietilä, A.-M., Saarnio, R., Viinamäki, L., Voutilainen, A., & Waldén, A. (2018). *Optimoitu sote-ammattilaisen koulutus- ja osaamisuudistus*. (Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 39/2018). Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-545-7>
- L 932/2013. Ammattikorkeakoululaki. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20140932>
- Moitus, S., Weimar, L., & Välimaa, J. (2020). *Flexible Learning Pathways in Higher Education. Finland's country case study for the IIEP-UNESCO SDG4 project in 2018–2020*. (Publications 12:2020). Finnish Education Evaluation Centra. Saatavilla 9.11.2020 https://karvi.fi/app/uploads/2020/09/KARVI_1220.pdf
- OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö. (i.a.). *Jatkuva oppiminen*. Saatavilla 9.11.2020 <https://minedu.fi/jatkuva-oppiminen>
- OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2019a). *Jatkuvan oppimisen kehittäminen. Työryhmän väliraportti*. (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:19). Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-641-6>
- OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2019b). *Tutkintoon johtavan koulutuksen kehittäminen tukemaan sosiaali- ja terveystieteiden uudistamista*. (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:24). Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263--650-8>
- OPH, Opetushallitus. (i.a.). *Erikoistumiskoulutusten julkinen luettelo. Julkinen luettelo – ammattikorkeakoulut*. Saatavilla 9.11.2020 <https://confluence.csc.fi/display/OPHPALV/Erikoistumiskoulutusten+julkinen+luettelo+-+ammattikorkeakoulut>
- OPH, Opetushallitus & OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö. (i.a.). *Opinpolku*. Saatavilla 9.11.2020 <https://opinpolku.fi/wp/fi/>
- OPH, Opetushallitus & OKM, Opetus- ja kulttuuriministeriö. (i.a.) *Vipunen. Opetushallinnon tietopalvelu. Ammattikorkeakoulutus. Tutkintoon johtamaton amk-opetus. Erikoistumiskoulutukset – Ammattikorkeakoulut. Koulutukseen osallistuneet*. Saatavilla 9.11.2020 https://vipunen.fi/fi-fi/_layouts/15/xlviewer.aspx?id=/fi-fi/Raportit/Ammattikorkeakoulutus%20-%20tutkintoon%20johtamaton%20amk-opetus%20-%20erikoistumiskoulutukset.xlsb
- Rauhala, P. & Urponen, H. (2019). *Selvitys korkeakoulujen erikoistumiskoulutuksista*. (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:17). Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-639-3>
- Savonia, Savonia-ammattikorkeakoulu. (i.a.). *Tiekartta sote-ammattilaisen jatkuvan oppimisen toteuttamiseen*. Saatavilla 9.11.2020 <https://blogi.savonia.fi/sotetie/ysteystiedot-ja-toimijat/>
- TEM, Työ- ja elinkeinoministeriö. (2019). *Työ- ja elinkeinoministeriön näkemys Suomen työmarkkinoista*. (Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2019:4). Työ- ja elinkeinoministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-391-7>
- Valtioneuvosto. (2019). *Pääministeri Sanna Marinin ballituksen ohjelma 10.12.2019. Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3>